

SVETLANA MƏMMƏDOVA
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Xarici Dillər Mərkəzinin dosenti
Ü.Hacıbəyli küçəsi, 68
svetlanamammedova72@gmail.com

İNGİLİS DİLİNİN İSİMLƏR SİSTEMİNDƏ ƏSAS SÖZDÜZƏLTMƏ ÜSULLARI VƏ İNGİLİS SÖZLƏRİNİN MÖRFOLOJİ STRUKTURU

Xülasə

Məqalədə ingilis dilinin isimlər sistemində əsas sözdüzəltmə üsulları araşdırılacaq, ingilis sözlərinin morfoloji strukturu təhlil olunacaqdır.

İngilis dilinin isimlər sistemində sözdüzəltmə üsulları kimi əsasən affiksasiya -şəkilçi, konversiya və sözyığı üsullarından istifadə edilir.

Müasir ingilis dilində külli miqdarda həm qədim və həm də götürülmə - alınma sözlərə rast gəlmək olur. Lakin hal-hazırda onların heç də hamısından sözdüzəldici element kimi istifadə edilmir.

İngilis dilində olan suffiks sisteminin vacib xüsusiyyətlərindən biri suffikslərin söz kökünə qoşularkən azad-sərbəst hallarıdır. İngilis dilində suffikslərin və köklərin (əsasların) uyğunlaşma sərbəstliyi çoxsaylı sözlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Belə halda ümumiləşmiş mənası olan leksik ifadələr işlənir. Başqa sözlə desək, ingilis dilində suffikslər sözlərə çox müntəzəm şəkildə uyğunlaşmaları ilə xarakterizə olunurlar.

Sözdüzəltmə məsələsində ingilis dilində ismin adlıq halı ən zəngin nitq hissəsidir. Müxtəlif nitq hissələrindən isim düzəldə bilən suffikslər çoxdur. İngilis dilində başqa nitq hissələrindən fərqli olaraq isimlərin suffiksləri daha çoxdur. Suffikslər nitq hissəsi kimi ismin əlamətlərindən biri hesab olunurlar.

Əmələ gəlmələrinə görə ingilis dilində isimlərin suffiksləri cürbəcürdür. Yalnız morfem kimi təsdiq edilmiş suffikslər, müstəqil sözlərdən yaranan suffikslər qədim suffikslər və iqtibas edilmiş - alınmış suffikslər mövcuddur. İngilis dilinin lüğət tərkibini zənginləşdirən məhsuldar suffikslərlə yanaşı qeyri-məhsuldar və az məhsuldar olan suffikslər də mövcuddur. Bunlara ya bir, ya da bir neçə sözdə, və ya da ismin morfoloji əlaməti kimi rast gəlmək olur.

Açar sözlər: suffiks, isim, sözdüzəltmə, ingilis dili, morfoloji, affiks

Akademik V.V.Vinoqradov qeyd edir ki, affikslər öz əhəmiyyətini itiriblər, onlar qeyri-məhsuldar olublar və yalnız bu və ya digər nitq hissəsinin əlaməti kimi başa düşülür. Onlar affiks olmaqdan dayanırlar və yalnız potensial olaraq ayrılma - fərqlənmə xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayırlar. Bununla əlaqədar olaraq belə bir sual yaranır - nəyi canlı affiks adlandırmaq olar və müasir ingilis dilində o hansı əlamətlərə yiyələnmişdir. Affiks üsulu ilə sözdüzəltmənin analizi göstərir ki,

affikslər üçün aşağıdakı əlamətlər xarakterik sayıla bilər:

- yaradıcı kökə qoşularkən affiks müəyyən məna ifadə etməlidir.
- affiks sözdüzəldici element kimi asanlıqla seçilməli, fərqlənməlidir və danışanın başa düşməsi üçün sözün bir hissəsi kimi anlaşılmalıdır, yaradıcı əsas hissə isə ayrılma zamanı affiksiz dildə işləmə bilmə xüsusiyyətinə malik olmalı və digər affikslərin köməyi ilə yeni-yeni sözlər yarada bilməlidir.

- yeni sözlər əmələ gətirmək üçün affikslər təkcə həmin mənşədən olan əsasla (köklə) işlənməməlidir, həm də başqa mənşədən olan əsasla da işləmə bilməlidir.

- affiks müəyyən bir tez-tez işlənmə xüsusiyyətinə malik olmalıdır. O nə qədər çox sayda yeni sözlər yaradarsa, bir o qədər məhsuldar hesab olunur. (2, s. 63)

Affiks adı altında yuxarıda deyilən əlamətlərdən biz belə başa düşürük ki, bu morfem abstrakt məna kəsb edir və öz inkişaf prosesi zamanı sözün əsasına kökünə qoşularaq onun mənasını dəyişir.

İngilis dilində suffiks sistemini təsvir etmək üçün O.D.Meşkov suffiks sxemlərini və modellərini seçir. Suffiks sxemi sözdüzəltmə prosesi zamanı hansı nitq hissəsindən istifadə etdiyini, onlardan hansının törədən, yəni düzəldən, hansının isə törəyən, yəni düzələn olduğunu göstərir. Məsələn, belə ki, V+Suffiks =N-suffiks sxemidir. Bu sxem suffiks vasitəsilə fel kökünə artırılaraq isimləşən sxemi təsvir edir. Məsələn, remove +al=removal. Eyni zamanda suffiks sxemi daxilində suffiks model də seçilir. Onlar yaradıcı - törədici əsası-kökü, konkret suffiksi və törəmə sözü-yaranan sözü təsvir edirlər. Beləliklə, yuxarıda göstərilən sxemin fərqli modelləri var: Məsələn, V+ion=N, communicate - communication; V +er+ N, speak -speaker.

O.D.Meşkov özünün “Müasir ingilis dilində sözdüzəltmə” adlı kitabında göstərir ki, suffiksləri terminli və terminsiz suffikslərə bölmək mümkündür. (4, s. 86)

Terminli suffikslər söz tərkibində yalnız sonuncu mövqeni tuturlar. Bu cür suffikslərə -ship, -let, -hood, -ness, -al suffikslərini aid etmək olar. Məsələn, friendship, kindness, brotherhood.

Terminsiz suffikslər özlərindən sonra başqa suffiksləri birləşdirə bilmək qabiliyyətinə malikdirlər. Terminli suffikslər öz növbələrində müəyyən semantik qrupları təşkil edirlər. Məsələn, -al, -hood, -ness; -ship suffiksləri ismin mücərrəd - abstrakt halının suffiksləridir. -kin, -let, -ling' suffiksləri kiçiltmə mənasını verən semantik qrup suffikslərini təşkil edir. Dışıləşdirmə suffiksləri olan-enne, -ess suffiksləri də terminli suffikslərdir. Bu suffikslər qadın cinsinə daxil olan insanları və heyvanları ifadə edir. Tərkibində bu suffikslər olan sözlər növbəti sözdüzəltmədə iştirak etmirlər.

Öz növbəsində P.M.Karaşuk özünün “İngilis dilində sözdüzəltmə” adlı kitabında agent suffikslərin və mücərrəd-abstrakt suffikslərinin köməyi ilə yaranan törəmə isimlər bölmələrinin olduğunu vurğulayır. (3, s. 5)

İsmin agent suffikslərindən ən çox -er- suffiksi daha çox və ən məhsuldar suffiks hesab olunur. Qədim ingilis dilində bu suffiksin vasitəsilə isim və fellərdən

şəxsi ifadə edən isimlər yaranırdı. Bu suffikslər adamların peşəsini, məşğul olduqları işi göstərirdi - cartere (carter) - arabaçı, yükdaşıyan; utridere' (outrider)-atlı, ekipajı müşayiət edən; writere (writer)-yazan, yazıçı.

Orta ingilis dövrünə tərkibində -er-suffiksi olan bir qisim isimlər aiddir. Məsələn, builder- tikən, memar, bənnə; bookbinder - cildçi; hatter - şlyapaçı; şlyapa tikən; hunter - ovçu; saddler-sarrac, yəhərqayıran; weaver - toxucu və s. Bu dövrdə suffikslərin mənası genişlənir, hər şeydən əvvəl elə isimlər yaranır ki, o isimlərdə -er- suffiksi müəyyən mənaya olmağı, sakinliyi bildirir. Məsələn, londoner, Englander və s.

Sonralar -er- suffiksi daha da inkişaf edir, agentlik mənasından əlavə, həm də alət mənasını verən isimlər yaranır. Bu da onunla əlaqədar idi ki, texnikanın inkişaf etməsi ilə əlaqədar olaraq insanın müəyyən bir işi gördüyü zaman işlətdiyi alətlər, cihazlar yaratmalı, düzəltməli olurdu. Məsələn, roller - mütəkkə, knocker - qapı çəkici və s.

Müasir dövrdə -er-suffiksi daha məhsuldardır, ondan çox geniş miqyasda istifadə edilir və o həm agent, həm də silah mənalarnı qoruyub saxlayır, -er₁ və er₂ kimi qeyd edilir.

Əgər əvvəllər bu suffiks yalnız fəl və isimlərlə birləşirdisə indi o nadir hallarda olsa da sifət və sayla da birləşib, yeni isimlər yarada bilir.

İsmin əsasına birləşdikdə -er- suffiksi müəyyən bir yerin-şəhərin, kəndin, ölkənin sakinini ifadə edir: borderer - sərhəd zolağının sakini, villager - kənd sakini; hosteler - yataqxanada yaşayan tələbə; New Yorker - Nyu- York sakini və s. Bəzən -er-suffiksi "müəyyən bir yaşda olan insana" mənasını verir. Bu halda həmin -er-suffiksi sayların sonuna artırılaraq isimləşir; fifteeners and sixteenerson beş, on altı yaşlı gənclər; forty-niner-qırx doqquz yaşlı adam.

-er- suffiksi o qədər məhsuldardır ki, o hətta qoşma ilə olan fəllərdən də isim düzəldə bilir. Məsələn, onlooker - (tamaşaçı, müşahidəçi) - to look on (baxmaq); come by (yoldan ötən, yoldan keçən) - to come by (yanından ötüb keçmək); diner out (evdən kənardə yemək yeyən şəxs) - to diner out (evdən kənardə nahar etmək); finder out (tanıyan, kəşf edən, tapan, iyləyib-çözləyib tapan) - to find out (tanımaq, kəşf etmək, tapmaq).

Bununla belə -er- suffiksinin isim yaratmadığı hallara da təsadüf etmək olur. Məsələn əgər dildə artıq analoji məna daşıyan başqa bir törəmə söz mövcuddursa,

-er- suffiksi işlənmir; student sözündə olduğu kimi. Dildə studyer sözü olmasına baxmayaraq bu söz çox nadir halda işlənir. Eyni hal dildə -er suffiksi ilə olan omonim esasdən yaranmış başqa söz olanda da baş verir. Belə olan halda -er-suffiksi işlənmir. Bu zaman sözün tərkibindəki -er-i səhv salmaqdan çəkinmək lazımdır. Belə ki, betting -man sözü better sözünün (one who bets') əvəzinə işlənir, çünki dildə artıq better (sifətin və well zərfinin üstünlük dərəcəsi) sözü işlənir.

-er₂ suffiksi ilə düzələn fəl mənşəli fəl əsaslı isimlər də mövcuddur. Onlar qabiliyyət, bacarıq, əmək aləti mənalarnı ifadə edir ki, həmin alətlər də elm və

texnikanın, kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrinə aid olurlar. Məsələn; to condense (qatılaşıdırmaq, sıxlaşdırmaq, gərginləşdirmək) condenser (kondensator, soyuducu); to compute (hesablamaq, saymaq) - Computer (hesablama maşını, hesablayıcı cihaz, kompyüter).

Müasir ingilis dilində tərkibində $-er_1$ və er_2 olan çoxlu jarqon sözlərə - «slang words» -rast gəlmək olur. Bu cür sözlər fel mənşəli sözlərdən yaranırlar. Bu zaman – er_1 suffiksi agentliyi, $-er_2$ suffiksi isə alət mənasını ifadə edir. Məsələn, blighter (xoşa gəlməyən, cansıxıcı, bezikdirici, zəhlətökən adam, məhv edən qənim); to blight (ümidini qırmaq, zövqü, ləzzəti, kefi zəhərləmək); bounder (təbiiyəsiz, səli-küylü adam) - to bound (tullanmaq, atılmaq, səyirtmək); crammer (repetitor, imtahana hazırlayan) - to cram (çalmaq, çaxmaq, beyninə yeritmək, itələyib salmaq, gətirib imtahan çıxarmaq). (1, s. 63)

Beləliklə, tam əminliklə demək olar ki, er_1 və $-er_2$ suffiksləri tam məhsuldardırlar və onların hər ikisinin agent və silah, alət mənaları verən yeni-yeni sözlər yaratmaq qabiliyyətləri var.

Yüksək məhsuldarlığı olan $-er$ suffiksi ilə yanaşı $-or-$ suffiksini də göstərmək mümkündür.

Orta əsr ingilis dövrü zamanı dilin lüğət tərkibinə roman dillərinin təsiri ilə $-or-$ şəkilçisi ilə bitən bir çox sözlər, o cümlədən roman dillərindən çoxlu sözlər- isimlər daxil olmuşdur. Onlar özləri də isimlər düzəltməyə başlamışlar. Müasir ingilis dilində $-or$ suffiksi ilə fellərdən isim düzəldən sözlər yaranmağa başlayıb, $-or$ suffiksi ilə agent mənəli sözlərlə yanaşı, silah, alət mənasını verən sözlər də yaranmışdır.

Müxtəlif mənşəli $-er$ suffiksindən fərqli olaraq $-or$ suffiksi bir qayda olaraq roman mənşəli sözlərdən yeni sözlər yarada bilmək qabiliyyətinə malikdir. Əslində bu suffikslərin hər ikisi sinonim suffikslərdir. Lakin məhsuldarlığına görə $-or$ suffiksi $-er$ suffiksindən geri qalır. Bunu onunla izah etmək olur ki, $-or$ - our bir qayda olaraq kitab xarakteri, kitab xüsusiyyəti daşıyırdı və $-er$ suffiksi gündəlik həyatda, dildə $-or$ suffiksinin yaranmasına güclü müqavimət göstərirdi və dildə işlənməsinə bir növ maneçilik törədirdi. Bundan əlavə $-er$ suffiksi roman dillərindəki sözlərin çoxuna təsir göstərmişdi; fransız və latın sözlərində $-or$, $-our$ suffiksləri redaksiya nəticəsində $-er$ formasını almışdır. Belə ki, məsələn, orta ərs ingilis sözü olan *interpretour* fransızca *interpretour* sözündən çıxaraq XVI əsrdə *interpreter* kimi yazılmağa başlamışdır. Müasir ingilis dilində $-or$ suffiksi elm və texnika sahəsinə aid olan, fellərdən yaranan, alət mənası verən çoxlu yeni isimləşmiş sözlər yarada bilir. Hər şeydən əvvəl bunlar fizika, kimya, texnika və başqa sahəyə aid olan terminlərdir. Məsələn, generator (generator) - to generate (generasiya etmək, rəqs törətmək, yamsılamaq); indicator (indikator)- to indicate (göstərmək, işarə etmək); illuminator (illüminator, çıraqbənlıq düzəldən, yaradan adam) - to illuminate (ışıqlandırmaq, çıraqbən etmək); - to radiate (ışıq saçmaq, şüalandırmaq, yaymaq); refrigerator (soyuducu) - to refrigerate (soyutmaq).

Əgər hər iki suffiksin işlənməsini bir-birilə müqayisə etmiş olsaq, onda $-or$

suffiksinin aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olduğunu göstərə bilərik: (5, s. 96)

1. Müasir ingilis dilində -or suffiksi əsasən yalnız alət, silah mənası verən, roman mənşəli sözlərə qoşulur;

2. -or suffiksi yalnız elmi dilə aid olan, elmi, texniki terminlər yarada bilən fel mənşəli sözlərlə uyğunlaşa bilər;

3. -or suffiksi adətən iki və çox hecalı söz köklərinə uyğunlaşır - birləşir və indi demək olar ki, birhecalı fel mənşəli söz köklərinə heç birləşmir, halbuki -er suffiksi birhecalı sözlərə birləşir, qismən iki və nadir hallarda da çoxhecalı sözlərə birləşir, məsələn, visitor, prosecutor;

4. Çox vaxt -or suffiksi tərkibində -ate suffiksi olan fel tərkibinə birləşir. Müasir ingilis dilində bu cür fellər -t hərfi ilə bitir. Məsələn, to collect - collector; to select - selector;

5. -or tərkibli sözlər əsasən elmi dilə, -er tərkibli sözlər isə danışıq dilinə xarakterikdir;

6. Tərkibində -or suffiksi olan isimlərin çoxunda agentlik mənası verən — sözləri çox asanlıqla fel mənşəliyərdən ayıraraq semantik siniflərə birləşdirmək olur (bunlar çox vaxt hüquqi və siyasi terminlər olur). Bu cür sözlərin heç biri ingilis mənşəli sözlərdən yaranmayıb. Onların hər biri roman mənşəli sözlərdən düzəlib.

-er və -or suffikslərindən fərqli olan -ee- suffiksi fel mənşəlidir, fəal icraçı mənasını verir, İlk dəfə -ee suffiksi ingilis dilinə fransız dilindəki hüquqi və administrator - müdiriyyət terminlərinin tərkibində daxil olmuşdur. Bu terminlər hüquqi və administrator tədbirlərinin şəxslərini göstərir. Məsələn, donee (hədiyyə alan); appellee (günahkar, cavabdeh); assignee (vəkil edilən, təyin edilən); presentee (namizəd (vəzifəyə), hədiyyə alan).

Sonralar bu kimi sözlər sayəsində bir sıra ingilis sözləri yaranıb, -ee suffiksi təkcə roman mənşəli fellərə deyil, həm də alman mənşəli sözlərə qoşulmağa başlayıb. Məsələn, drawee (fin dilində istiqamət, yol) sözü və to draw (çəkmək) felindən yaranıb.

Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dili zəminində sözdüzəldici element kimi -ee suffiksi elə də geniş istifadə olunmur, onun çox da böyük olmayan məhsuldarlığı onunla izah olunur ki, bu -ee suffiksi əsasən “kiməsə nəsə tapşırmaq, təqdim etmək, ötürmək, vermək” mənaları daşıyan fellərə əlavə edilir. Bu cür fellər az miqdardadır, əksəriyyəti də hüquqi, inzibati terminlərdir. Məsələn, to devise (vəsiət etmək; (mülkü) - divisee (varis); to transfer (ötürmək (mülkü, əmlakı); to transferee (nəyisə ötürmək imkanı verilən şəxs); to trust (tapşırmaq, etibar etmək, inanmaq, himayədarlığı tapşırmaq); to trustee (qəyyum, himayəçi, hami); to legate (vəsiyyət etmək); -legatee (varis); to promise (vəd etmək) - promisee (vəd verilən şəxs).

Beləliklə, feli sifət tərkibli fransız suffiksi ingilis dilinə isim suffiksi kimi qəbul edilib və iş icraçısı mənasında işlənir. Hal-hazırda -ee suffiksi az məhsuldar olsa da, vaxtaşırı yeni -yeni düzəltmə sözlər verir. Məsələn, telephonee (telefonla zəng edilən şəxs); quizzee (sorguda, dindirilmə də iştirak edən); selectee (çağırışçı); amputee

(ayağı amputasiya edilmiş şəxs).

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti dörd cildə. III cild. səh. 226.
2. Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dilinin sovet dövrü. Maarif nəşriyyatı, B., 1989, s.232.
3. Дотте Д.С.. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. М., 1982, с.5.
4. Иванов В.В.. Терминология и заимствования в современном китайском языке. М., 1973, с.86.,96
5. Мусаев К.М.. Основные проблемы изучения лексики тюркских языков. СТ, 1978, №3, стр.35.

С.Мамедова

**ОСНОВНЫЕ СПОСОБЫ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В СИСТЕМЕ
ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И
МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА АНГЛИЙСКИХ СЛОВ**

В статье будут рассмотрены основные способы словообразования в системе имен существительных английского языка, проанализирована морфологическая структура английских слов.

В английской системе имен существительных в качестве словообразовательных способов в основном используются аффиксально-суффиксальный, конверсионный и словообразовательный способы.

В современном английском языке имеется большое количество как древних, так и заимствованных слов. Однако не все они в настоящее время используются в качестве словообразовательных элементов.

Одной из важных особенностей английской системы суффиксов является то, что суффиксы свободны при добавлении к корневому слову. В английском языке свобода адаптации суффиксов и корней (основ) приводит к образованию многих слов. В этом случае используются обобщенные лексические выражения. Другими словами, суффиксы в английском языке характеризуются очень регулярной адаптацией к словам.

В английском языке существительные являются самой богатой частью речи. Есть много суффиксов, которые могут образовывать существительные из разных частей речи. В отличие от других частей речи в английском языке, существительные имеют больше суффиксов. Суффиксы считаются одним из признаков имени существительного как части речи.

Суффиксы существительных в английском языке имеют разное происхождение. Есть только суффиксы, подтвержденные как морфемы, суффиксы, полученные от независимых слов, древние суффиксы и суффиксы,

производные от кавычек. Помимо продуктивных суффиксов, обогащающих словарный запас английского языка, существуют также непродуктивные и менее продуктивные суффиксы. Они могут встречаться в одном или нескольких словах или как морфологический признак существительного.

Ключевые слова: суффикс, существительное, словообразование, английский язык, морфология, аффикс

S.Mammadova

**THE MAIN WAYS OF WORD FORMATION IN THE SYSTEM OF
NOUNS IN THE ENGLISH LANGUAGE AND THE MORPHOLOGICAL
STRUCTURE OF ENGLISH WORDS**

The article will consider the main ways of word formation in the system of nouns in the English language, and analyze the morphological structure of English words.

In the English system of nouns, affix-suffix, conversion and word-formation methods are mainly used as word-building methods.

In modern English there are a large number of both ancient and borrowed words. However, not all of them are currently used as word-building elements.

One of the important features of the English suffix system is that suffixes are free when added to the root word. In English, the freedom to adapt suffixes and roots (stems) leads to the formation of many words. In this case, generalized lexical expressions are used. In other words, suffixes in English are characterized by very regular adaptation to words.

In English, nouns are the richest part of speech. There are many suffixes that can form nouns from different parts of speech. Unlike other parts of speech in English, nouns have more suffixes. Suffixes are considered one of the signs of a noun as a part of speech.

Noun suffixes in English have different origins. There are only suffixes confirmed as morphemes, suffixes derived from independent words, ancient suffixes, and suffixes derived from quotation marks. In addition to productive suffixes that enrich the vocabulary of the English language, there are also unproductive and less productive suffixes. They can occur in one or more words or as a morphological feature of a noun.

Keywords: suffix, noun, word formation, English, morphology, affix.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 16.02.2022

Çapa qəbul olunma tarixi: 28.02.2022

**Rəyçi: filologiya elmləri doktoru, professor Nadir Məmmədli
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**